

γοις περιγραφείσαι και υπό άλλων ἐν τε τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ οἰκούντων.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ Συνεδρίου εἶχε διοργανωθῆ ἐπίσης καὶ ἑκθεσις Ἑγυιεινῆς, ἣτις ὅμως κατὰ τὸν κ. Βάμβαν ἐπισκεφθέντα πλείονας τοιαύτας ἀπέτυχε πληρέστατα οὐδὲν ἢ μᾶλλον διὰ τινὰς ἐλάχιστα παρουσιάσασα τὰ ἐνδιαφέροντά τοὺς ὑγειονολόγους ἀντικείμενα. Ἀπέναντι ὅμως ταύτης ἢ μᾶλλον ὡς τμημα αὐτῆς ἦτο ἡ ἑκθεσις τῶν μεταλλικῶν ὑδάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀποκτωμένων παντοίων ἀλατούχων σκευασμάτων, ἣτις πράγματι ἐξεικόνιζε κάλλιστα τὸν πλοῦτον τοῦτον τοῦ ἀυστροουγγρικοῦ κράτους. Ἐπανειλημμένως ἐπισκεφθεὶς τὸ διαμέρισμα τοῦτο ποσάκις, εἶπε, δὲν ἐσκέφθη ὅτι ἀπώλειαν σημαντικὴν ὑφιστάμεθα ἠθικὴν τε καὶ ὑλικὴν ἐν Ἑλλάδι, μὴ θέλοντες νὰ δαπανήσωμεν ὀλίγιστα ἵνα εἰσάξωμεν πάμπολλα, ἐπιδεικνύοντες φειδωλίαν ἐκεῖ, ἀφ' ὅπου καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία καὶ ἡ Κυβερνητικὴ πρόνοια ἠδύναντο νὰ κντλήσωσιν ἀφθονίαν χρήματος.

ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΟΡΧΗΣΕΩΣ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΟΡΩΝ

Τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, τὴν ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ζήτησιν τοῦ ἀληθοῦς προβάλλει ὁ φιλοσοφῶν ἠθικολόγος ὡς τὸν ὑψιστον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς μορφώσεώς του τὸ φωτεινὸν κορύφωμα. Πάντων τῶν ἐπὶ τῆς μεγάλης καὶ ἀφθάρτου σκηνῆς τῆς ἱστορίας ἐμφανισθέντων διαβατικῶν λαῶν, οὐδεὶς ἄλλος ὅπως οἱ Ἕλληνες ἠσθάνθη τὸ καλόν, ἐζήτησε τὸ ἀληθές καὶ δὴ καὶ ἠγάπησε τὸ ἀγαθόν. Πρὸ πάντων τῆς πρὸς τὸ καλὸν αὐτῶν ἀγάπης οὐδεὶς ἄλλος ὅπως αὐτὸς κατέλιπεν ἀφθάρτα καὶ ἀλησμόνητα τεκμήρια, μαρτυροῦντα ἐσαεὶ τὸ ὕψος εἰς ὃ ὠδήγησεν αὐτοὺς ἡ ἐνθουσιώδης ἀγάπη. Τὸ καλὸν ἐθεώρησαν οἱ ἀρχαῖοι μέρος τῆς ἀρετῆς· παραδέχεται τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐπιφανῆς τοῦ αἰῶνός μας φιλόσοφος, ὁ Renan, τὸ ἐπαναλαμβάνει· δὲν εἶχεν ἄδικον· ὁ καλλιτέχνης τὴν ἐμφυτον ἐν ἑαυτῷ ἰδέαν ἐξωτερικεύων οὐδὲν ἄλλο κάμνει ἢ νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὸ ἔργον του τῆς ἰδίας

ψυχῆς τὸ κάλλος, ἂν εἶνε τοῦ ὀνόματος ἄξιος· τί δ' ἄλλο εἶνε τῆς ψυχῆς τὸ κάλλος εἰ μὴ αὐτὸ τοῦτο ἡ ἀγαθότης ;

Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἀγάπη αὐτὴ καὶ ἡ μανία, οὕτως εἶπειν, νὰ ζῶσι περιτριγυρισμένοι ἀπὸ ἔργα εἰς τὸ καλὸν ἀναφερόμενα καὶ ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ἔκαμνον τοῦτο, ἡ εὐκολία ἐκείνη καὶ γονιμότης, ἣν μετὰ πείσματος ὁ νεώτερος κόσμος βλέπει. Κατὰ δεκάδας ἠριθμοῦντο ἐνὸς τραγικοῦ ποιητοῦ τὰ δράματα καὶ αἱ χορδαὶ τῆς λύρας, λέγει ὁ Ritter, ἐπαίζοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηνῶν· αἱ ὁδοὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων ἦσαν μεστὰὶ καλλιτεχνικῶν ἔργων· ἐν Ρόδῳ μετὰ τὰς κλοπὰς τῶν Ῥωμαίων—καὶ ἦσαν μεγάλοι κλέπται οἱ Ῥωμαῖοι—ἑσώζοντο ἀκόμη τρισχίλια ἀγάλματα· ἐν μιᾷ μόνῃ πόλει μικρᾷ, τῷ Θέρμῳ τῆς Αἰτωλίας, ἦσαν δισχίλια καὶ ἐκ τῆς Μακεδονίας ἔκλεψαν οἱ Ῥωμαῖοι 100,000 ἀγαλμάτων.

Τὰς περὶ τὸ καλὸν ἀσχολουμένας τέχνας καλοῦσι καλὰς τέχνας, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς λοιπὰς, τὰς βαναύσους τέχνας. Διήρξαν δὲ τὰς καλὰς τέχνας εἰς ἀποτελεστικὰς καὶ μουσικὰς· εἰς τὰς πρώτας κατέταξαν τὴν πλαστικὴν, γραφικὴν καὶ οἰκοδομικὴν, εἰς τὰς δευτέρας, τὰς καὶ εὐγενεστέρας, τὴν ποίησιν, τὴν ἰδίως μουσικὴν καὶ τὴν ὄρχησιν. Πᾶσαι αἱ τέχναι αὗται, αἱ τε ἀποτελεστικαὶ καὶ αἱ μουσικαὶ τὴν τοῦ θεοῦ λατρείαν ἰδίως ὑπηρέτουν· τοῦ δὲ θεοῦ τῶν Ἑλλήνων ἡ κυριωτάτη ἰδέα ἦτο τὸ κάλλος, τὸ φαιδρὸν καὶ ἀνέφελον κάλλος· τοιοῦτον ἀπετύπωσαν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων των τὸ κάλλος οἱ Ἕλληνες καὶ ἐφιλοτιμήθησαν ὅσον τὸ δυνατόν τελειότερον ν' ἀποτυπώσωσιν αὐτὸ ἐπὶ ἔργων προωρισμένων εἰς τὴν τοῦ θεοῦ των λατρείαν. Καλλιεργήσαντες καὶ ὑψώσαντες ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὴν ὑψηλοτάτην καὶ εὐγενεστάτην τῶν τεχνῶν, τὴν ποίησιν, δὲν ἠμέλησαν οὐδὲως καὶ τῶν λοιπῶν. Καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν πάντων νὰ καταμετρήσωμεν ἐξ ἴσου τὸ ὕψος διὰ τὴν φθορὰν τῶν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐσπαρμένων λειψάνων, εἴτε ὑλικῶν εἴτε πνευματικῶν, ἅτινα μετὰ κόπου καὶ ἀγρυπνιῶν μελετᾷ ὁ φιλόλογος, ποριζόμεθα ἀτελεῖ μὲν γνῶσιν, ἀλλ' ἐπαρκῆ τεκμήρια τοῦ ὕψους τούτου.

Τοῦτο συμβαίνει καὶ περὶ τὴν ὄρχησιν, τὴν κατωτάτην τῶν μουσικῶν τεχνῶν. Καὶ περὶ ταύτης ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν τεχνῶν ἀδιστακτικῶς δύναται νὰ εἴπῃ τις, ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν μελετήσῃ τὰ κατ' αὐτὴν, ὅτι ἀνεπτύχθη εἰς ἀνθησιν καὶ τελειότητα πολὺ μεγαλειτέραν παρ' ὅσῃν σήμερον ἔχει ἡ ὄρχησις· εἴτε τῶν αἰθουσῶν ἢ τεχνικῆ καὶ ἐπιτετηθευμένη, εἴτε τοῦ ἀγροῦ ἢ ἀπλῆ καὶ ἀνεπιτήδευτος. Ἐν ὅμως μόνον μετὰ μεγάλης βεβαιότητος, ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς τέχνης

ταύτης δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν—ὅτι καὶ αὕτη διεπνέετο ἀπὸ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα, ὃν ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἀπετύπωσεν εἰς τὰ ἔργα του, τὸν πλαστικόν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ῥωμαντικὸν τοῦ νεωτέρου. Πλαστικὸν δὲ χαρακτῆρα λέγων ἐννοῶ, κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ μεγάλου Böck, τὴν παράστασιν πάσης καλλιτεχνικῆς ιδέας εἰς βεβαίαν, ἀτομικῶς ὀρισμένην ἀντικειμενικὴν μορφήν, ἣτις ἀντικατοπτρίζει αὐτὴν τὴν πραγματικὴν φύσιν, ἀλλ' ἐν εἰκόνι ἰδανικωτέρᾳ. Ἡ τέχνη πᾶσα τῶν ἀρχαίων, εἶπομεν, ἀπέρρευσεν ἀπὸ τῆς θρησκείας· εἰς ὑπηρεσίαν δὲ ταύτης χρήσιμος, τ. ἔ. ἐν δημοσίαις μάλιστα ἑορταῖς ἐκφαινομένη, εἶχε κατ' ἀνάγκην ἄλλον χαρακτῆρα τῆς σημερινῆς καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ στρέφεται πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον οὐδ' ἐν αὐτοῖς τοῖς μᾶλλον ὑποκειμενικοῖς αὐτῆς εἶδεσι τόσοσιν πολὺ, ὅσον σήμερον ὁ καλλιτέχνης στρέφεται ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἀντικειμενικώτερα εἶδη αὐτῆς, εἰς τὸ ἔπος φέρ' εἰπεῖν. Ὁ λυρικός ποιητής, λέγει ὁ Bender,¹ ὅστις ἐποίει μέλος, ἵνα ψαλῆ ὑπὸ χοροῦ κατὰ τινὰ ἑορτὴν θεοῦ ἢ ὡς ἐγκώμιον νικητοῦ τινος, δὲν ἠδύνατο νὰ φουθήσῃ εἰς τὸ ἔργον του τὴν αὐτὴν ιδέαν μὲ σημερινὸν λυρικὸν ποιητὴν, οὗτινος τὸ ποίημα θ' ἀναγνωσθῆ ἐν ἐρημίᾳ μεταξὺ τῶν τεσσάρων τοίχων ἐνὸς δωματίου, καθ' ὥρας δηλ. καθ' ἃς ὁ ἀναγνώστης λησμονεῖ τὸν κόσμον καὶ ἀποσύρεται τοῦ θορύβου αὐτοῦ. Τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸν ποιητὴν λεκτέον, τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸν ὀρχηστήν. Σήμερον χορεύοντες χορεύομεν δι' ἰδίαν ἡδονὴν καὶ μόνον εἰς ἐσωτερικὰ ἡμῶν αἰσθήματα στρεφόμεθα, ἄπερ καὶ προτρέπουσιν ἡμᾶς νὰ χορεύωμεν. Δὲν εἶχεν ὅμως οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, παρ' οἷς ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μᾶλλον ἐπενήργει ἢ ὁ ἐσωτερικὸς, ὧν δηλ. μὲ ἄλλους λόγους τὰ ἔργα ἦσαν πλαστικά καὶ οὐχὶ ῥωμαντικά· διότι αὐτὸ τοῦτο σημαίνει πλαστικὸν καὶ ῥωμαντικόν, τὸ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν ἢ ἐσωτερικὸν κόσμον στρέφεσθαι καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι προκύπτει ἡ μεγάλη διαφορὰ τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων. Οἱ μὲν στρεφόμενοι πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀπολαύσεως τούτου ἡδονὴν τὴν εὐτυχίαν ζητοῦντες, ἀπετύπωσαν ἐπὶ τῶν ἔργων των τὴν ἐκ τούτου φαιδρὰν ἐντύπωσιν μὲ χάριν καὶ σαφήνειαν καὶ ἀπλότητα· οἱ δὲ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον στρεφόμενοι καὶ τὴν πολλαπλὴν ἐσωτερικὴν τούτου ἐκδήλωσιν μὴ δυνάμενοι σαφῶς νὰ ἐννοήσωσιν, ἔκαμαν ἔργα, ἐφ' ὧν ἀντανεκλάσθη ἡ στενοχωρία των αὐτῆ· ζητοῦντες δὲ τὸ ἰδανικὸν αὐτῶν νὰ συλλάβωσιν ἰπτάμενοι εἰς ὕψη ὑπερνέφελα, ἀπετύπωσαν ἐπὶ τῶν ἔργων τὴν ἐπὶ ταῖς ἰκαρίαις αὐτῶν

¹ Aug. Böckh Encyclopädie σ. 274,

² Bender Griech. Litter. σ. 153.

πτώσει σκοτεινήν των μελαγχολίαν καὶ ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτῶν τὰ νέφη, ἅτινα περιέβαλλον τὴν ψυχὴν των καὶ ἐτυράνουν τὴν φαντασίαν των· ἐν τοῖς ἔργοις των ἡ ἄρμονία τῶν μερῶν δὲν καθίσταται ταῖς αἰσθήσεσι προσιτῆ, ἀλλὰ διαφεύγει διὰ τὸ ἄγαν ἰδεῶδες· αἱ μορφαί, αἱ ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ληφθεῖσαι, δὲν εἶναι σαφῶς καθωρισμέναι, ἀλλὰ χάνονται εἰς σκοτεινὴν ἐλευθερίαν τῆς φαντασίας μέχρι τοῦ ἀπείρου ἐξικνουμένην· νέφη δὲ περιχλύπτουν πολλάκις τὴν ὅλην εἰκόνα καὶ εἰς μάτην θὰ προσπαθήσῃς νὰ τὴν ἀναπαραστήσῃς εἰς τὴν φαντασίαν σου τόσον σαφῆ καὶ καθαρὰν, ὅποια ἐκ πρώτης ὄψεως προσπίπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς σου ὡς ὑπὸ κρύσταλλον διαφαινομένη ἢ εἰκὼν ἀρχαίου καλλιτεχνικοῦ ἔργου.

Τοιοῦτον κυρίως πλαστικὸν χαρακτῆρα εἶχε καὶ τῶν παλαιῶν ἡ ὄρχησις· λαμπρῶς δ' ἐπικυροῖ τοῦτο ἡ εἶδησις ὅτι πολλοὶ ἀρχαῖοι γλύπται ἐσπούδαζον τῶν ὀρχουμένων τὰς στάσεις καὶ ἡ γνῶσις ὅτι ἡ πλαστικὴ τὸ θέμα αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὀρχηστικῆς πολλάκις ἔλαβεν. Οἱ ἀρχαῖοι χορεύοντες μᾶλλον πρὸς ἐπίδειξιν ἐν ταῖς ἐορταῖς αὐτῶν, ὅπως καὶ ὁ σημερινὸς Ἕλληνας, ἐπεδείκνυσεν ἐν ταῖς κινήσεσι, λέγει ὁ Krause, πᾶν τὸ πρὸς τὸ καλὸν αἰσθημα, καὶ ἐν τῷ κινουμένῳ σώματι ἀπετύπωνον πᾶν τὸ ἰδεῶδες κάλλος, ὅπερ ἐν τῷ νῷ εἶχον συλλάβει.¹ Ἡρμοζεν ἡ τέχνη αὕτη, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς της, ἄριστα τῷ παιδρῷ καὶ εὐστρόφῳ τῶν Ἑλλήνων πνεύματι· διὰ τοῦτο καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐρρίφθησαν εἰς αὐτήν, τόσον κατάλληλον ἄλλως ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν των. Τὴν μεγάλην τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ὄρχησιν ἀγάπην δεικνύει ὄχι μόνον ὁ μακρὸς τῶν ἐλληνικῶν ὀρχήσεων κατάλογος—200 ἀναφέρει ὁ Meursius—ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη θέσις, ἣν ἔδιδον αὐτῇ ἐν τοῖς μύθοις των, ὅπως ἐκ τῆς προηγουμένης ἡμῶν μελέτης φαίνεται. Φιλοχορώτατοι δὲ πάντων ἦσαν, ὡς εἰκός, οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐθεώρουν ἀγροικίαν ἂν μὴ τις ὀρχεῖτο προσκαλούμενος². Ὁ δὲ κωμικὸς Ἀλεξίς λέγει παρ' Ἀθηναίῳ.³

α . . . τοῦτο γὰρ νῦν ἐστὶ σοι
ἐν ταῖς Ἀθήναις ταῖς καλαῖς ἐπιχώριον
ἅπαντες ὀρχοῦντ' εὐθὺς ἂν οἴνου μόνον
ὄσμην ἰδῶσι· συμφορὰν λέγεις ἄρ' ἂν,

¹ Agonistik σ. 814 πρὸβλ. 853. πρὸβλ. Grasberger Die Erziehung ins Kl. Alterth. II, 393. Ὁ Göll Kulturbilder 1. 104 λέγει: πᾶν τὸ ἐσωτερικὸν πλαστικῶς ἐπὶ τῆς μορφῆς ἀπετυποῦτο.

² Ἀθήναιος 4, 4. 134. Θεοφρ. χαρακτῆρες 15. Ὁ Εὐριπίδης λέγει ἐν Ἡρακλείδαις (στ. 359) τὰς Ἀθήνας «καλλιχόρους».

³ Ἀθήν. ἐνθα ἂν.

Καὶ βεβαίως ὁ οἶνος προκαλεῖ μᾶλλον παντός τὸν ἄνθρωπον εἰς ὄρ-
χησιν, τὴν χαρὰν εἰς τὴν καρδίαν του διεγείρων, ὠραιότατα δὲ ὁ μέγας
Εὐριπίδης λέγει ὅτι οἱ Κύκλωπες κατοικοῦντες χώραν μὴ ἔχουσαν
«Βρωμίου πῶμα, ἀμπέλων βόας οἰκοῦσιν ἄχορον χθόνα». ¹ Ἐν
τοῖς συμποσίοις πρὸ πάντων καὶ δὴ τοῖς πολυθρυλήτοις ἐκείνοις τῶν
Ἀθηναίων, ὅπου σὺν τοῖς ἐλαφροτάτοις τῶν πραγμάτων καὶ τὰ ὑψη-
λότατα ἅμα συνεζητοῦντο, ἦσαν συνηθέσταται αἱ ὀρχήσεις. Ὅχι μό-
νον ἐν περιγραφαῖς συμποσίων παρὰ συγγραφεῦσι λέγεται τοῦτο, ἀλλὰ
καὶ παραστάσεις πολλὰς ἔχομεν, ἰδίως ἐν ἀγγείοις, ὅπου αὐλοῦσι, κι-
θαρίζουσι καὶ χορεύουσιν ἔχομεν καὶ παραστάσεις κῶμων, ὅπου νέοι
μετ' αὐλητρίδων καὶ ὀρχηστρίδων ἐν ἄσμασι καὶ χορῶ καὶ μέθῃ πο-
ρεύονται εἰς τὴν οἰκίαν φίλου ἢ φίλης. ² Διὰ τοῦτο ὀφείλει ὁ συνανα-
στρεφόμενος ἄνθρωπος, λέγει Δίων ὁ Χρυσόστομος, «ἐπιμελῶς νὰ χορεύῃ
ῤυθμῶ τε καὶ μέλει τῶ προσήκοντι... ὥστε ἐμμελέστερον καὶ φιλικώ-
τερον συνεῖναι ἀλλήλοις». ³

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀγάπη, ἣν ὁ Σωκράτης ἔτρεφε πρὸς τὸν χορόν·
ἡμέραν τινὰ ὁ Χαρμίδης κατέλαβεν αὐτὸν ὀρχούμενον μόνον ὄντα·
«ἐνόμισα, λέγει, ὅτι ὁ καλὸς μας Σωκράτης εἶχε παραφρονήσει· ἀλλ'
ὅταν τὸν ἤκουσα νὰ λέγῃ τόσα καλὰ ὑπὲρ τῆς ὀρχήσεως, ἐπανελθὼν
καὶ ἐγὼ ἐν τῷ οἴκῳ δὲν ὠρχοῦμην μὲν, διότι δὲν ἤξευρα, ἀλλὰ μὲ τὰς
χεῖράς μου διαφόρους ἔκαμνα χειρονομίας». ⁴ Ὁ Πλάτων ἐν τῇ ἰδεώδει
του πολιτείας, τῇ δι' ἀγγέλους προωρισμένη, μεγίστην θέσιν δίδει εἰς
τὸν χορόν: «ὁ μὲν ἀπαίδευτος ἀχόρευτος ἡμῖν ἔσται, τὸν δὲ πεπαιδευ-
μένον ἱκανῶς κεχορευκότα θετέον.» ⁵ Ἐν δὲ τῇ τῶν Πυθαγορείων διαίτη
οὐ μόνον ἡ μουσική, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄρχησις ἦτο τῶν σπουδαιοτάτων διὰ
τὴν ὑγείαν καὶ τὴν εὐκίνησιν. Ἐν Ἀθήναις ἐπιμελῶς ἐδιδάσκετο
εἰς τοὺς παῖδας καὶ ἐφήβους ἡ ὀρχηστικὴ μετὰ τῆς μουσικῆς ἠνωμένη·
ἐν ἐπιγραφαῖς συχνὰ ἀναφέρονται «χοροὶ παίδων», καὶ ἦσαν φαίνεται
ὠραιότατοι οἱ χοροὶ οὗτοι, ὅπου ἡ γυμναστικὴ ἐδείκνυτο ἐν τῇ εὐγενε-
στάτῃ αὐτῆς ἀνθήσει καὶ καρπὸς ἀγλαὸς συμπάσης τῆς μουσικῆς
καὶ γυμναστικῆς τῶν Ἀθηναίων παιδείσεως. ⁶ Περὶ τοῦ Σοφοκλέους

¹ Εὐριπ. Κύκλ. 124 πρβλ. 156, 171.

² Συχνότατον ἐν τοῖς συμποσίοις ἦτο τὸ ἀκρόαμα λεγόμενον, τ. ἔ. ἡ θέα
χοροῦ καὶ ἅμα ἡ ἀκρόασις ἄσματος καὶ μουσικῆς.

³ λ. 27.

⁴ Εὐνοφ. Συμπ. 2.19

⁵ Νόμ. 2, 653. 7.795 κ.λ.

⁶ Grasberger Die Erziehung d. Gr. II 395.

μαρτυρεῖται «ὅτι παῖς ὢν καὶ ὀρχηστικὴν καὶ μουσικὴν ἦν δεδιδαγμένος παρὰ Λάμπρω·» τὸν δὲ Φρύνιχον καλῶς ὀρχησάμενον τὴν πυρρίχην, ὑπάρχει παράδοσις ὅτι ἐξέλεξαν οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγόν. Εἰς διασήμους ὀρχηστὰς ἔδιδον στεφάνους, Ἰδρυον ἀνδριάντας καὶ δι' ἐπιγραφῶν τὴν μνήμην αὐτῶν τοῖς μεταγενεστέροις παρέδιδον.

Εἶναι δὲ γνωστὸς ὁ περιορισμὸς, εἰς ὃν ὑπεβάλλοντο αἱ Ἀττικαὶ κόραι καὶ ἡ μικρὰ προσοχή, ἣτις ἐδίδετο εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν, κυρίως περιοριζομένην εἰς ἀρχὰς ἀναγνώσεως, γραφῆς, μουσικῆς καὶ τὰς ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐν τῷ οἴκῳ παντοίας διδασκαλίας. Ὅσακις ὅμως ἐπέκειτο ἑορτὴ τις, αἱ κόραι τῶν καλλίστων ἐν Ἀθήναις οἴκων ἐδιδάσκοντο ὑπὸ ἰδιαιτέρων διδασκάλων ἢ ὀρχητοδιδασκάλων νὰ ψάλλωσι καὶ νὰ χορεύωσιν.¹

Δὲν ὑπελείποντο δὲ πολὺ οἱ Σπαρτιαῖται ἐν τῇ πρὸς τὴν ὀρχησιν ταύτην ἀγάπῃ, μάλιστα ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς καὶ πολεμικὰς ὀρχήσεις, ἂν καὶ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπῆρχον καὶ ἐν Σπάρτῃ ὀρχήσεις αἰδιωτικώτεραι καὶ φορτικώτεραι. Καθ' ὅλου πάν τὸ Ἑλληνικὸν μεγάλην πρὸς τὴν ὀρχησιν εἶχεν ἀγάπην καὶ πολὺ ἐτίμα αὐτήν· τοῦ Λουκιανοῦ καὶ Λιβανίου τὸ περὶ ὀρχήσεως εἶναι ὕμνος πρὸς τὴν τέχνην ταύτην, ὁ δὲ Πίνδαρος καλεῖ τὸν χορὸν «ἀγλαίας βάσιν». Καὶ οἱ νεώτεροι δὲ τιμῶσι τὸν χορὸν, ὅστις πρὸς τῇ ἐξασκήσει τοῦ σώματος ἐνώνει καὶ αἰσθητικὴν ἀξίαν, ἐξωραίζων ἅμα τὸν βίον καὶ τὸν ἄνθρωπον²· καὶ ἡ ἐκκλησιὰ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ χορὸς πρέπει νὰ ὑπάρχη ὡς διατριβὴ εὐχάριστος τοῦ πνεύματος, ὡς ἄσκησις τοῦ σώματος, ὡς τέχνη τέλος³.

¹ *Hermann-Stark* Griech. Privatalt. σ. 64.

² Λέγει ὁ Bekker ἐν τῷ *Χαρικλεῖ* ὅτι ἐνωρὶς οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο περιφρονῶντες τὴν ὀρχησιν. Καὶ τοῦτο διὰ τὸν γνωστὸν περὶ Ἰπποκλείδου θρῦλον, τὸν ὑπὸ Ἡροδότου ἀναφερόμενον (β. 137 ἐξ.) καὶ τὸ παρὰ Ξενοφῶντι λεγόμενον (Ἰέρων. 6. 2) περὶ τινῶν ὅτι διῆγον ἐν συμποσίοις πολλάκις μὲν μέχρι τοῦ νὰ λησμονῶσιν εἴ τι χαλεπὸν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ ὑπάρχει, πολλάκις δὲ μέχρι τοῦ ᾧδᾶις ἢ θηλίαις ἢ χοροῖς τὴν ψυχὴν νὰ εὐφραίνωσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν Ἰπποκλείδης ἔχασε τὴν κόρην ὄχι διότι ἐχόρευσεν, ἀλλὰ διότι ἀναιδῶς ἐχόρευσεν, ὁ δὲ Ξενοφῶν δικαίως κατηγορεῖ ἀνθρώπους, οἵτινες διὰ τὴν ὀρχησιν τὰ πάντα ἐλησμόνουν. Λέγουσιν δὲ ὅτι ὁ Ὅμηρος καλῶν τὴν ὀρχησιν «ἀμύμονα», τοῦτο ἔχει σκοπὸν, ν' ἀπομακρύνῃ ἀπ' αὐτῆς τοὺς ψόγους, οὓς τῇ ἐπεσώρευον· πόσῃ σοφίαν ὑποβάλλουσι τῷ ἀφελεῖ ποιητῇ! Ἄν ὁ Πάρις ἐλέγχηται ὡς ὀρχηστής, ἐλέγχεται διότι προτιμᾷ τοῦ πολέμου τὴν ὀρχησιν (Ὅμηρ. Ἰλ. 3, 392. 15, 508. 24, 261).

³ *Flach* Der Tanz l. d. Griechen σημ. 1 σελ. 27.

⁴ *Bergier* Dict. de théol. Bals somptueux. Τινὲς ἐν τούτοις ἔψεξαν τὸν χορὸν ἢ παρώτρυναν τὴν νεότητά ν' ἀπέχη· εἰς ἄγριος θεολόγος λέγει: «Ἐν τῷ κό-

Εἶχε δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ὄρχησις τόσην τιμὴν, διότι καὶ μετὰ τῆς γυμναστικῆς στενώτερον συνέδρον αὐτὴν ἢ σήμερον. Ἦτο λεπτοτέρα τις γυμναστικὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀφ' οὗ μάλιστα καὶ ἡ γυμναστικὴ ἐν χρόνοις προγενεστέροις καὶ αὕτη ὑπὸ τοὺς ἴχους αὐλοῦ ἐξετελεῖτο. Ἔῖναι ἡ γέφυρα, ἣτις ἐνώνει ψυχικὸν καὶ σωματικὸν κάλλος, ἡ τέχνη ἣτις δι' ἐξωτερικῶν δυνάμεων δεικνύει ἐσωτερικὰς καλλονὰς· ἀποτελεῖ δέ, λέγει ὁ Krause, τὴν γέφυραν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς γυμναστικῆς εἰς τὴν μουσικὴν. Ἦτο δὲ συνάμα καὶ εὐχάριστος παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων· ἀλλὰ καλῆτερον ν' ἀναφέρω ὅσα λέγει ὁ Krause, ὁ ὁποῖος ἐπὶ πολὺ τὰ τῆς ἀγωνιστικῆς τῶν παλαιῶν μελετήσας καὶ βιβλίον μέγα περὶ αὐτῆς γράψας, δικαίως πρέπει ν' ἀκούηται εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα. «Ἦτο ὡραία παιδιὰ νὰ κινῶσι τοῦ σώματος τὰ μέλη ἐν χαριέσση εὐρυθμίᾳ, ἐν ταύτῃ τὸν ἐμφυχον τύπον τοῦ κάλλους ν' ἀποτυπῶσι καὶ τὴν ἐθνικὴν τάσιν καὶ ἀγάπην πρὸς ἰδανικὰς πλαστικὰς μορφὰς νὰ ἐκδηλῶσιν.» Ἀλλαχοῦ δὲ «ἡ ὄρχηστικὴ μετὴν ἀπειρον αὐτῆς ποικιλίαν παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν ὡς εὐφρόσυνος παιδιὰ τῶν εὐφραντάστων Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ βίου, δεικνύουσα τὸ πλαστικὸν τούτων πνεῦμα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὁρμὴν πρὸς ἐκτέλεσιν ἰδεώδους καλλονῆς μορφῶν».²

Ἡ κυριωτάτη διαφορὰ, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας ὄρχησεως, εἶναι ὅτι ἐν ἐκείνῃ «πᾶν τοῦ σώματος μέρος ἐκινεῖτο καὶ δὴ καὶ τράχηλος καὶ σκέλη καὶ χεῖρες ἐγυμνάζοντο.»³ Ὁ Ἀθηναῖος μεταχειρίζεται τὴν ἔκφρασιν «ταῖς χερσὶν ὄρχεῖσθαι». Διὰ χειρονομιῶν καὶ δεξιῶν, λέγει ὁ Böck, ἐδεικνύοντο τὰ ἀντικείμενα, εἰς ἃ ἀνεφέροντο τὰ ἐσωτερικὰ αἰσθήματα καὶ οὕτως ἀπετελεῖτο ἡ μιμητικὴ παράστασις πράξεώς τινος.⁴ Τὰς πρώτας αὐτοῦ προτάσεις, λέ-

σμφ δύο δυνάμεις ὑπάρχουν, ἡ τοῦ καλοῦ καὶ ἡ τοῦ κακοῦ, ὁ Θεὸς καὶ ὁ Σατανᾶς· οἱ χοροὶ εἶναι ἐφεύρεσις τῆς ἀρετῆς, δημιουργία τοῦ θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων; ὄχι βεβαίως· ἄρα εἶναι ἐφεύρεσις τοῦ Σατανᾶ». Ἐν δὲ διατάγματι τοῦ II' αἰῶνος τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως φέρεται: «Ὁ χορὸς εἶναι λιτανεία τοῦ διαβόλου, ὅστις δὲ μετέχει χοροῦ, ἀποτελεῖ μέρος τῆς λιτανείας ταύτης. Ὁ διάβολος εἶναι ὁδηγὸς εἰς τὸ μέσον καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ χοροῦ, καὶ ὅσους βηματισμοὺς πᾶς ἄνθρωπος κάμνει εἰς τὸν χορὸν, τόσον βαίνει εἰς τὴν κόλασιν.» Δησμονοῦν ὁμως τὴν παράδοσιν, ὅτι μετὰ τὸν μυστικὸν δεῖπνον οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου ἐχόρευσαν ἄδοντες περὶ αὐτόν.

¹ Πλάτ. Νομ. 7. 795. Ξενοφ. Συμπ. 2. 22 κλ.

² σ. 814 853.

³ Ξενοφ. 2 16.

⁴ Encycl 498.

γει ἡ γλωσσολογία, ὁ ἄνθρωπος διὰ χειρονομιῶν ἐξέφρασε καὶ δὴ αἱ πρῶταί του προτάσεις ἦσαν αἱ τῆς προσταγῆς καὶ κλήσεως τ. ἔ. αἱ εὐκολοὶ νὰ ἐκφρασθῶσι διὰ χειρονομιῶν. Μίμησις τῶν κατεχόντων τὴν τοῦ ἀνθρώπου καρδίαν αἰσθημάτων, μίμησις τῶν λεγομένων, λέγει ὁ Πλάτων ¹, σχήμασι γενομένη τὴν ὀρχηστικὴν ἐξειργάσατο τέχνην σύμπασαν. Μιμητικὴ λοιπὸν οὕσα ἡ τῶν παλαιῶν ὀρχησις, ἦν μᾶλλον ἠθοποιητικὴ ἢ ἡ νεωτέρα, καὶ δικαίως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ὀρχησις διὰ τῶν σχηματιζομένων ῥυθμῶν μιμεῖται καὶ ἦθη καὶ πάθη καὶ πράξεις ².

Ὡς πρὸς τὰς φυλάς καὶ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅπως καὶ εἰς πάντα τὰ ἔργα τῶν δύο κυρίων φυλῶν Ἰώνων καὶ Δωριέων, ὅτι ἀπετύπωσαν τὴν σφραγίδα τῆς ἰδίας φύσεως. Οἱ Ἰωνες, ὅτινες ἔζων ὑπὸ οὐρανὸν αἰετοτε γελῶντα καὶ ἐν φύσει μαλακῇ καὶ εὐκράτῳ, ἀνέπτυξαν ἀμφιλαφές, λέγει ὁ Krause ³, τὸ νεανικὸν ἄνθος τοῦ κάλλους, ὑφ' οὗ τὴν εὐφροσύνην σκιάν ἠνώθησαν Μοῦσαι καὶ Χάριτες καὶ Νύμφαι, ἵνα παίξωσι χαριέσσας παιδιάς μετὰ τῶν φίλων αὐτῶν. Ἐν ταῖς τοῦ βίου ἐκδηλώσεσι πάσαις ἀνέπτυξαν οἱ Ἰωνες ἀρμονίαν ὑψίστην καὶ κάλλος μορφῶν, μέτρον καὶ ῥυθμὸν μεμιγμένα μὲ χάριν καὶ γλαφυρότητα, ἀφ' ὧν ὅμως δὲν ἔλειπε καὶ ἡ μαλακότης ἀνάλογος τῆς τοῦ κλίματος. Κατὰ ταῦτα ἡ ὀρχησις κομψοτάτη καὶ χαριεστάτη οὕσα, ἔφερε τὸν τύπον τῆς μαλακῆς καὶ ἐκδεδιητημένης τῶν Ἰώνων φύσεως ⁴. Ὡς ἐν τῇ γυμναστικῇ οὕτω καὶ ἐν τῇ ὀρχήσει, οἱ Ἰωνες φέρουσιν ἔνδυμα μακρόν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Δωριεῖς, ἀποβάλλοντας αὐτὸ ἐν τῇ κονίστρᾳ καὶ τῷ χορῷ ⁵. Τὴν χάριν καὶ γλαφυρότητα τῶν Ἰωνικῶν χορῶν δὲν ἔχουσι βεβαίως οἱ τῶν Δωριέων. Ὁ Δωριεὺς, λέγει πάλιν ὁ Krause ⁶, εἰς τὸν ἐσωτερικὸν πρὸ πάντων κόσμον ἀποβλέπων εἶναι ἀπλοῦς καὶ εὐσταθής, πλήρης ἐθνικοῦ μεγαλείου καὶ ἀξιώματος· οὕτως εἰς τὴν ὀρχησιν αὐτοῦ ἀπετύπωσε τὴν ἀρμονίαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν βαρύτητα. Οἱ Ἰωνες ἐν τῇ ὀρχήσει ἀπέβλεψαν μᾶλλον εἰς τὸ τέρπνόν, οἱ Δωριεῖς εἰς τὸ ὠφέλιμον· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὀρχησις αὐτῶν μά-

¹ Νόμ. 7,816.795 πρβλ. Ἀθῆν. 1, 27. 14, 33. Πλούτ. Συμ. 1. 15. 2. Hermann-Starck Gotth Allerth. σ. 172 Aum. 23 καὶ 24 κλ.

² Π. ποιητ. 2.

³ Ἐνθα ἄν. σ. 54.

⁴ Ὁ Ὀράτιος παραπονεῖται, ὅτι «*motus Ionicus gaudet natura virgo doceris*», ὅπου ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ἀσέμνων κινήματων ὁμοίων τοῖς τῶν Ἰώνων. Οἱ ἀκολαστότατοι χοροὶ ὅμως ἦσαν οἱ τῶν Συβαριτῶν

⁵ Ὀμηρ. σ. 593 Ὑμν. εἰς Ἀπόλ.

⁶ Ἐνθα ἄν.

λιστα πάντων ἐπλησίαζε τῇ γυμναστικῇ· διὰ τοῦτο καὶ χοροὺς εἶχον ἐν οἷς ὅλως γυμνοὶ ὤρχοῦντο, τὰς γυμνοπαιδίας. Ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τὰς ἀναφερομένας εἰς τοὺς ἀρχαίους χοροὺς, ὁποῖαι δηλ. ἦσαν αἱ τῶν μελῶν κινήσεις καὶ πῶς αὐταὶ συντηροῦντο τῷ ῥυθμῷ τῆς μουσικῆς, τοῦ ἄσματος, καὶ ποῖός τις ἦτο ὁ τῆς ὀρχήσεως ῥυθμὸς κλπ. δέν σας ὑπόσχομαι ὅτι θὰ ἠμπορέσω πολλὰ νὰ εἶπω. Ἐν τούτοις εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης μου ταύτης θὰ ἀφιερῶσω ἐν κεφάλαιον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν παραστάσεων καὶ κατὰ τὰς δυνάμεις μου θὰ προσπαθῶ νὰ φθάσω εἰς τι συμπέρασμα. Ἐκεῖ θὰ ἐξετάσω δι' ὀλίγων καὶ τὴν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας παράδοσιν τῶν ἀρχαίων χορῶν, ὡς καὶ τὰς περιστάσεις τοῦ βίου, καθ' ἃς ἐξετελοῦντο τότε καὶ σήμερον, ὅπως καὶ εἴ τι γνωρίζομεν περὶ τῆς ὀρχήσεως παρὰ Βυζαντινοὺς.

Περισσότερον ὁμως ἀπὸ τὰς παραστάσεις δύναται τις νὰ ὠφεληθῆ ἐκ τῶν σωζομένων μαρτυριῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι. Κατὰ ταύτας πολλαπλῇ δύναται νὰ γείνη ἡ τῶν παλαιῶν ὀρχήσεων διαίρεσις· κατὰ φυλὰς εἰς Ἴωνικὰς καὶ Δωρικὰς ὀρχήσεις· κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ ἦθος· εἰς σεμνὰς καὶ κεκινημένας, κατὰ τὸν χαρακτῆρα εἰς θρησκευτικὰς, πολεμικὰς καὶ εἰρηνικὰς.

Οἱ νῦν Εὐρωπαϊκοὶ χοροὶ εἶναι τὰ μάλιστα κινητικοὶ καὶ δὴ ἐν τοῖς ποσίν. Ἐλαφρότατοι καὶ χαριέστατοι ἐν τοῖς κούφοις αὐτῶν κινήμασι, νομίζεις ὑπὸ τοῦ Ζεφύρου ὅτι φέρονται καὶ δεικνύουσιν τὸ ὀρχούμενον ζεῦγος ὡς ἰπταμένας σκιας, ἐλευθερωθείσας τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος, ὡς νύμφας καὶ αἰρίους δαίμονας πετῶντας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης, ὡς λέμβον, ἣτις ἀθόρυβος ὀλισθαίνει ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ῥυθμίζον τὸν πόδα μὲ τῆς μουσικῆς τὰ μελωδικὰ νάματα, ἐν ᾧ οἱ μινυρίζοντες τῶν χορδῶν ἦχοι αἵρουσιν αἰθέριον τὸ σῶμα.¹ Ἡ ἀρχαία ὀρχηστικὴ βεβαίως τοσαύτην κουφότητα δέν ἐπετήδευεν, ἀλλ' εἶχε τὰς κινήσεις αὐτῆς, τὰς δειξεις καὶ χειρονομίας εἰς βαθμὸν πολὺ μεγαλήτερον τεχνικωτέρας, δι' ὧν καθίστατο δυνατὴ ἡ παράστασις εἰκόνας, ἡ ἐκδήλωσις πάθους ἢ ἠθους ἐν τελειότητι ἀνεφίκτω. Ἐν ᾧ ἐν τῷ συμμετρικῷ εὐρωπαϊκῷ χορῷ ἡ χεὶρ οὐδ' ὀλως ἐνεργεῖ, παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καταλληλοτέρα ἢ οἱ πόδες, ὡς εἶναι φυσικόν, οὔσα εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ συναισθήματα ἐσωτερικὰ, οὐδέποτε ἔμενεν ἀργή, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κινουμένη κατὰ διαφόρους διευθύνσεις· ἦτο κυρίως μιμητικὴ τέχνη καὶ καθόλου τὸ περιεχόμενον ποιήματός τινος διὰ διαφόρων εἰδικῶν κινήσεων σαφέστερον καθίστανε· τὸ αὐτὸ καὶ ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν συνέβαινε, τ. ἔ.

¹ Schiller ἐν τῷ ποιήματί του : der Tanz.

αί τοῦ σώματος κινήσεις ἐξέφραζον καὶ αὐταὶ τὴν ἰδέαν τὴν διαπνέουσαν τὸ μέλος. Τόσπην στενὴν σχέσιν δὲν εὐρίσκομεν ἐν τοῖς σημερινοῖς χοροῖς· μόνον εἰς τοὺς δημώδεις ἐθνῶν τινῶν, ἅτινα ἀνέπτυξαν περισσότερο τῶν ἄλλων τὴν ἐθνικὴν ἰδιοφυΐαν, ὡς Ἑλλήνων, Ἰσπανῶν, Οὐγγρων, Πολωνῶν. Οἱ χοροὶ τοῦ Strauss, φαντασίας μεγάλης καὶ ἰδιοτρόπου γεννήματα, δεικνύουσιν ἐν μέρει τοιαύτην ἁρμονίαν μεταξὺ μέλους καὶ σωματικῆς κινήσεως.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν οἱ γενικοὶ χαρακτῆρες τῆς τῶν παλαιῶν ὀρχήσεως ταῦτα δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἰπώμεν. Ἐν πολλοῖς ἀναγλύφοις καὶ ἀγγείοις ἔχομεν παραστάσεις εἰκόνων, αἵτινες ὀρχοῦνται, ἀλλὰ ἔνεκα τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως θεωρητικῶν ἔργων ἐκ τῶν ἀρχαίων,¹ μᾶλλον περιπλέκουν καὶ δυσχεραίνουν τὸ ζήτημα. Ἔχει δίκαιον ἐκτὸς τούτου ὁ Böck, ὅταν λέγῃ, ὅτι πολλὰ ἠδύνατο νὰ κάμῃ ἐδῶ εἰς ἐπιμελῆς χοροδιδάσκαλος· ἀλλὰ ἐχρειάζετο νὰ ἔχῃ καὶ μεγάλην φιλολογικὴν προπαιδίαν, ὅπερ δὲν εἶναι εὐκλεον νὰ εὑρεθῇ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ· εἰς δὲ φιλόλογος δὲν εἶναι βεβαίως εἰς θέσιν νὰ ἔχῃ τὰς γνώσεις ἐνὸς χοροδιδασκάλου καὶ οὕτως ὀλίγα δύναται νὰ διαφωτίσῃ ἐκ τῆς παραδόσεως, μὴ ἔχων τὰς εἰδικὰς τεχνικὰς γνώσεις.² Προσθετέον δ' ὅτι καὶ μουσικὰς γνώσεις πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ περὶ τοιαῦτα ζητήματα ἐνασχολούμενος· ταῦτα διὰ τὰς ἐλλείψεις ἅς θὰ ἔχῃ ἡ μελέτη μου, ἥτις μὴ λύουσα τὸ ζήτημα, δίδει ὁμως ἰδέαν τῆς ἐκτάσεως τῆς τέχνης ταύτης καὶ τῆς ἐργασίας, ἥτις δύναται νὰ γείνη περὶ τοῦτο τὸ θέμα, ὅπερ δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητον, ἀποτελοῦν μέρος ἄξιον λόγου τῆς τῶν παλαιῶν καλλιτεχνικῆς μορφώσεως.

Ἰδίως περὶ τὴν τῶν παλαιῶν ὀρχησιν ἐνησχολήθησαν οἱ Γάλλοι φιλόλογοι τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ δὴ ὁ Ρινάλδος Κόρσων, ὁ Φαβρίκιος Καρόσων, ὁ Βουρέττος καὶ ὁ Μεύρσιος. Ὁ Βουρέττος ἔγραψε δύο πραγματείας περὶ ὀρχήσεως³ καὶ ἐξετέλεσε, λέγουν, ἀρχαῖον ἑλληνικὸν χορὸν πρὸ τῆς βασιλείσεως τῆς Σουηθίας Χριστίνης, ἥτις ἠγάπα νὰ διασκεδάζῃ εἰς βάρος τοῦ σοφοῦ· πρὸ ταύτης ἐχόρευσε καὶ ὁ Möbius τὸν κόρδακα, ὁ δὲ Καῖσαρ Σκαλιγῆρος τὴν πυρρίχην πρὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ. Νὰ τὰ πιστεύσωμεν :

Τὴν τελευταίαν διαίρεσιν θ' ἀκολουθήσωμεν ἡμεῖς ἐν τῇ μελέτῃ μας

¹ Ὁ Πυλάδης, ὁ εἰσαγωγὸν τὴν ὀρχηστικὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἔγραψε περὶ παντομίμου ὀρχήσεως. Ὁ δὲ Ἀριστοκλῆς ἔγραψε φαίνεται πολλά, διότι ὁ Ἀθήναιος (14. 630) λέγει: ὡς φησὶν Ἀριστοκλῆς ἐν ὀρχήσῃ τῶν περὶ χορῶν.

² Böck ἐνθὰ ἀν. σ. 525.

³ Mém. de l'Acad. des Inscript. t. 8.

τύτη, ἥτις θὰ δημοσιευθῆ τμηματικῶς ἐν τῷ «Παρνασσῷ», ὥστε καὶ ἕκαστον κεφάλαιον νὰ δύναται καὶ καθ' ἑαυτὸ ν' ἀναγνωσθῆ. Ἡ εἰς φύλα διαίρεσις θὰ ἦτο πολὺ δυσανάλογος· διότι δὲν ἦγάπα ὁ βαρὺς καὶ δυσκίνητος Δωριεὺς τὴν ὄρχησιν, ὅσον ὁ φαίδρὸς καὶ εὐκίνητος Ἴων. Ἡ διαίρεσις ἦν θ' ἀκολουθήσωμεν φαίνεται ἡ καλλίστη, ἀφοῦ μάλιστα διὰ μακρῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ μελέτῃ ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ Ὀρησκευτικοῦ καὶ πολεμικοῦ τῆς ὄρχήσεως χαρακτῆρος. Ὁ περὶ Ὀρησκευτικῶν ὄρχήσεων λόγος θὰ εἶναι μακρότερος· διὰ τοῦτο εἰς τὰς πολεμικὰς θὰ καταλέξω καὶ τὰς ἐνοπλίους Ὀρησκευτικὰς ὄρχήσεις· ὁμοίως εἰς τὰς εἰρηνικὰς ὄρχήσεις θὰ περιλάβω καὶ τὰς δημῳδαίς τῶν παλαιῶν ὄρχήσεις· θὰ προτάξω δὲ μελέτην περὶ τῆς ὄρχήσεως ἐν τῷ ἀρχαίῳ θεάτρῳ, τῆς τε παντομίμου καὶ τῆς ἐν ταῖς δράμασιν ἐκτελουμένης, δημοσιευθησομένην ἐν ἐπομένῳ φυλλαδίῳ τοῦ «Παρνασσῶ», ἔστις μ' ἔκχευε τὴν τιμὴν ν' ἀνοίξῃ καὶ εἰς ἐμὲ τὰς στήλας του.

Ἐν τῇ παντομίμῳ ὄρχήσει, ἥτις θὰ προταχθῆ, θὰ ἴδωσιν οἱ ἀναγνώσται τὴν ἀπειρον ποικιλίαν καὶ τὴν μείζονα τοῦ δέοντος δεξιότητα καὶ τὸν πλουσιώτερον κύκλον ἐνεργείας, ὃν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἔλαβεν ἡ ὄρχηστική. Καὶ ἐνταῦθα ἰσχύει ὁ ὠραῖος τοῦ Winckelmann νόμος, τοῦ πρώτου ὀρθῶς ἐννοήσαντος καὶ μελετήσαντος τὰ καλλιτεχνικὰ τῶν ἀρχαίων ἔργα. Οὗτος εἶπεν: «Οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ τέχνῃ αὐτῶν ἤρχισαν τὸ κατ' ἀρχὰς διὰ τοῦ ἀναγκαίου, κατόπιν ἐζήτησαν τὸ κάλλος καὶ τέλος ἐπηκολούθησε τὸ περιττόν.» Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς πᾶν τῶν Ἑλλήνων ἔργον. Οὕτω φιλοσοφήσαντες τὸ κατ' ἀρχὰς ἐξ ἀνάγκης, ἵνα τὰ φυσικὰ ἐρμηνεύσωσι φαινόμενα, ὑψώσαν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν καὶ τέλος κατεβάρυναν αὐτὴν ὑπὸ τὰς σοφιστικὰς παιδιάς. Ἐν τῇ πλαστικῇ ἤρχισαν μὲ τὰ ξόανα, ἔγλυψαν Ἑρμᾶς καὶ Ἀπόλλωνας καὶ Ἀφροδίτας καὶ τέλος ἀνήγειραν κολοσσούς τῆς Ρόδου καὶ τὰ τοιαῦτα. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῇ γυμναστικῇ καὶ τῇ ὄρχηστικῇ. Ἐρχισαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τῶν κινήσεων, ἃς ἔχει ἀνάγκη τὸ σῶμα νὰ κάμῃ τὸ νέον, ἀνέπτυξαν τὰς κινήσεις ταύτας εἰς τελειότητα μεγάλην καὶ τέλος παρήγαγον ἀθλητὰς καὶ μόνον ἀθλητὰς ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς χρόνοις· ὡς πρὸς δὲ τὴν ὄρχησιν ἡ θαυμασία δεξιότης εἰς ἣν εἶχε φθάσει, μικρὸν κατὰ μικρὸν ἔγεινε μείζων παρ' ὅσον ἔπραπε καὶ τέλος περιέπεσεν, ἰδίως ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς χρόνοις ἐπὶ Πυλάδου καὶ Βαθύλλου, εἰς τὴν πολυπρόσωπον καὶ πολυποίκιλον παντομιμικὴν, ἥτις δὲν ἐλάμβανε πάντοτε τὸ θέμα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ περιορισμένου κύκλου τῆς ἠθικῆς.

Τῆς ὄρχήσεως Μοῦσα ἦτο ἡ Τερψιχόρη, ἥς ὁ πούς ὑπακούει τῷ ῥυθμῷ

τῷ ὑπὸ τοῦ αὐλοῦ δεδομένῳ. Ταύτην παρίστανον οἱ ἀρχαῖοι ὡς ὄραση-
 ράν καὶ ὠραίαν παρθένον, ἐστεμμένην διὰ δάφνης καὶ εἰς τὴν χεῖρα
 κρατοῦσαν λύραν. Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων, ἅτινα εὑρέθησαν εἰς Τινολί,
 εἶναι καὶ ἐν τῆς Τερψιχόρης· παριστάνεται ἡ Μοῦσα τῆς ὀρχήσεως ὡς
 ὠραία παρθένος, ἣτις καθημένη καὶ τὴν κεφαλὴν δάφνη ἐστεμμένη,
 κρατεῖ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτῆς μηροῦ λύραν ἐξ ὄστράκου χελώνης· ὁ
 κομψὸς αὐτῆς χιτῶν συναρτᾶται διὰ περόνης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου
 καὶ πίπτει μὲ πτυχὰς πολλὰς ἐπὶ τῆς λύρας. Οἱ νεώτεροι περίπου
 καθ' ὅμοιον τρόπον παρέστησαν αὐτήν· ἡ σπουδαιότερα παράστασις
 εἶναι ἡ τοῦ διασήμου Ἰταλοῦ γλύπτου τοῦ 18ου αἰῶνος, τοῦ Ἀντωνίου
 Κανόβα· οὗτος παρέστησεν αὐτὴν ὄρθην, ἔχουσαν τὴν δεξιὰν ἐστηριγ-
 μένην ἐπὶ τῆς λύρας, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατοῦσαν πλήκτρον· ἡ
 ὅλη ἐκτέλεσις εἶναι ἀπλή, εὐγενής, ἰδεώδης.

Ἄδ. Ἰωαννίδης Ἀδαμαντίου.

ΣΧΙΛΛΕΡΟΥ

ΤΟ ΧΕΙΡΟΚΤΙΟΝ

Ἐν θηριομαχίᾳ παριστάμενος, κατέναντι τοῦ περιβόλου τῶν λεόν-
 των ἐκάθητο ὁ βασιλεὺς Φραγκίσκος ὑπὸ τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους
 περιστοιχούμενος· ὑπεράνω τούτων ὄμιλος εὐγενῶν δεσποινῶν ἐπέστεφε
 τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς ὀμηγύρεως.

Ποιεῖ σημεῖον διὰ τῆς χειρὸς ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνοίγεται εὐρὺς κλω-
 βός. Βραδεῖ τῷ βήματι λέων εἰσέρχεται εἰς τὸ θέατρον τῆς πάλης·
 ἄφρονά τὸ θηρίον θεωρεῖ περὶ αὐτὸ βραδέως χασμώμενον, σείει τὴν
 χαίτην, τανύεται καὶ κατκλίνεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

Δεύτερον ὁ βασιλεὺς ποιεῖ σημεῖον· δευτέρα μεγάλη ἀνοίγεται θυρίς,
 ἐξ ἧς διὰ ταχείου ἄλματος τίγρις ἐφορμᾷ. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ λέοντος μέ-
 γαν ἐκφέρει βρυχηθμόν, πλήττει τὸν ἀέρα διὰ τῆς οὐρᾶς φρικαλέον
 ἀποτελοῦσα κύκλον, ἐκβάλλει τὴν γλῶσσαν καὶ δειλῶς περιφέρεται
 περὶ τὸν λέοντα, ὅστις βρυχᾶται ἀγρίως· καὶ εἶτα γογγύζουσα ἐξαπλοῦ-
 ται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παρ' αὐτῷ.

Καὶ τρίτον σημαίνει διὰ τῆς χειρὸς ὁ βασιλεὺς· ἀπὸ ἀνοιγέντος
 κλωβοῦ ἐκφεύγουσι ταυτόχρονα δύο λεοπαρδάλεις καὶ ἐφορμῶσι διψα-